

ROBERT CASTEL*Az új szociális kérdés****Beillesztés/beilleszkedés – avagy Sziszüphosz mítosza**

Paradox módon, soha nem került sor oly nagy számban állami beavatkozásokra, s ezek soha nem voltak oly változatosak és makacsok – ami különösen a foglalkoztatáspolitikában igaz –, mint épp egy olyan időszakban, amelyet a liberális ideológia új erőre kapása és a vállalati iniciatívák körülhózsannázása jellemez. De nem is annyira az állami szerepvállalás fokozódása az igazán érdekes, sokkal inkább azoknak a változásoknak a sora, amelyeket a beavatkozás módja indukált. Foglaljuk össze tömören ezt a változást (a nüanszok boncolgatása ráér még azután is): *az integrációt hangoztató politikákat mindinkább fölváltják a beillesztés nevében folytatott politikák*. Integrációs politikának az olyan stratégiákat nevezem, amelyek a nagy egyensúlyi folyamatok kézben tartására törekszenek; a társadalomnak egy, a centrumból szétsugárzó homogenizálására. E politikák megvalósítására országos léptékű, általános érvényű direktívák szolgálnak; például olyan próbálkozások, amelyek mindenki számára hozzáférhetővé akarják tenni a közszolgáltatásokat és az iskolarendszert, csökkenteni kívánják a társadalmi egyenlőtlenségeket és növelni az esélyegyenlőséget, stabilizálni akarják és erőteljesen védelmezni a bérmunka létfeltételeinek színvonalát.¹

A beillesztési politikákat itt most az integrációs politikáktól való különbözőségük, sőt – akár némi túlzás árán – a velük való szembenállásuk alapján próbálom értelmezni. A *pozitív diszkrimináció* logikája szerint működnek: a népesség jellegzetes csoportjait, a társadalmi térszerkezet sajátos zónáit veszik célba, s ezek számára aztán speciális stratégiákat dolgoznak ki. Azt pedig, hogy bizonyos csoportoknak vagy bizonyos helyszíneknek több törődés és gondoskodás jut, mint másoknak, azzal próbálják igazolni, hogy ezeknek mindenből kevesebb jut, mint másoknak, ezért másoknál *kevesebbet* érők – vesztesek. S valóban: vesztesek az integrációs játékokban. Gondoljunk csak a lepusztult városrészek lakóira, a kudarcos iskolás gyerekekre, a rosszul szocializált családokra, az alkalmazhatatlannak bizonyuló fiatalokra, a „hosszú távú” munkanélküliekre... A beillesztési politikákat fölfoghatjuk „szintre hozó” vállalkozások rendszereként, amely a „lemeradottakat” fel akarja zárkóztatni a sikeresen megvalósított integráció szintjéhez (decens

* Robert Castel: *Les Métamorphoses de la question sociale* (Párizs, Fayard, 1995) című könyve 8. fejezetének folytatása. A fejezet befejező részét egy későbbi számunkban közöljük.

életvitel, „normális” iskolai pályáiv, biztos állás stb.). Ma már azonban gyanítjuk: az erre tíz-tizenöt év óta folyamatosan tett (nem is jelentéktelen) erőfeszítések nem cáfolták meg azt a hipotézist, mely szerint nem zárható ki, hogy ezek a csoportok az *adott* feltételek közepette *integrálhatatlanok*. Ez pedig olyan probléma, amellyel szembe kell néznünk.

Vajon valóban különbséget lehetne tenni integrációs és beillesztési politikák között azon az alapon, hogy univerzális hatókörű intézkedésekről avagy speciális népességcsoportok célbavételéről van szó? Bizonyos pontosítások nélkül aligha. Az effajta különbségtevés ugyanis egyáltalán nem újdonság, időben jóval megelőzi a beillesztési politikák színre lépését. A szociális védelmek területén már a társadalombiztosítási formák és a szociális segély közötti klasszikus komplementeri viszonyoknak is alapelve volt. Az egységes társadalombiztosítás a kockázatok társadalmasítását viszi végbe, amikor előbb a bérből élő alkalmazottakat és családjukat „fedezi”, majd végezetül mindazokat, akik besorakoznak a „munka rendjébe”. A szociális támogatás pedig (1953 óta így nevezik a segélyeket) a segélyezésnek azt a réges-régi feladatát örökli meg, hogy kiegészítő forrásokat bocsásson mindazok rendelkezésére, akik létfenntartásukat nem képesek munkavégzés révén (vagy tulajdonukra támaszkodva) biztosítani. Súlyos örökség ez, mely mind a mai napig még akkor is jövedelemszinttől vagy a munkaképtelenség meghatározott fokától teszi függővé a szociális támogatás nyújtotta szolgáltatásokat, amikor azok *jogszerűvé* válnak. Nem meglepő, hogy a szociálreformerek haladó és modernista irányzata e kettősséget előbb-utóbb felszámolandónak vélte, amelynek át kell adnia a helyét a minden állampolgár számára azonos rendszer szerint működő társadalmi védelmek jogilag szavatolt homogén együttesének. Mint említettük, Jaurès már 1905-ben ezen az állásponton volt, mint ahogyan a társadalombiztosítási rendszert Angliában létrehozó Beveridge, illetve – Franciaországban – Laroque is ezt képviselte.

Nem ez az irányzat győzött, sőt éppen ellenkezőleg: a szociális segélyezés formái már jóval a „mai válság” beköszönte előtt differenciálódni, és mind jelentősebb szerephez jutnak. A segélyezés története a második világháború óta nem egyéb, mint arra hivatott próbálkozások története, hogyan is mérjék be mind pontosabban a lehetséges kedvezményezetteket. E törekvések egyre kidolgozottabb intézményi, technikai, szakmai és szabályozási specializációkat hívnak létre. Az állam pedig örömet rész vállal ebben a folyamatban. Törvényeket alkot, speciális intézményeket hoz létre, szavatolja a szakemberek és diplomáik egyenértékűségét, koordinálja a különböző intézmények telepítését, valamint a köz- és a magánszféra együttműködését.² Mindezek folytán lassanként a szociális segélyhez juttathatók egyre több speciálisan kezelendő kategóriája kristályosodik ki: veszélyeztetett gyerekek, kispénzű idősök, ilyen-olyan fogyatékosok, felbomlott vagy anyagi nehézségekkel küszködő családok.³ A 70-es évek elején aztán annak lehetünk tanúi, hogy némi átsorolások után e kategóriák egy részét olyan nagyobb konglomerátumokká vonják össze, amelyek népességének az a közös jellemzője, hogy képtelen a bérmunka-társadalom követelményeihez igazodni. Lionel Stoléru újra felfedezi „a gazdag országokban a szegénységet”, ám nem azt javasolja, hogy próbálják meg felszámolni, inkább csak azt: kíséreljük meg a stabili-

zálását azzal, hogy a „leginkább nincsteleneknek” valamilyen minimumjövedelem biztosítottaság (negatív adó).⁴ Többé már nem az egyenlőtlenségek csökkentéséről van szó, hanem arról, hogy minél szélesebb teret nyissunk a piaci hatások érvényesülésének. A liberalizmusnak hovatovább csak legszél-
sőségesebb következményei fölött kell(ene) ellenőrzést gyakorolni. Nagyjából ugyanebben az időben hívja fel a figyelmet René Lenoir a „kirekesztettek” (*les exclus*); a kifejezés már születése pillanatában is éppoly laza, körvonalatlan, mint amilyenek máig megmaradt. 2–3 millió testi vagy szellemi fogyatékosat kell beleértünk, több mint 1 millió munkaképtelen idősembert, valamint 3–4 millió „szociálisan inadaptált” személyt.⁵ A Lenoir javasolta megoldások mindazonáltal nagyvonalúbbak, mint Stoléru elképzelése: javaslata szerint helyzetükön javítani kell – ha az lehetségesnek mutatkozik; és főleg – meg kell kísérelni, hogy megelőzzük e népeiségek kirekesztődését.⁶

Ennek következtében a 70-es évek elején a társadalombiztosítás és a szociális segélyezés között (a kettő együtt lenne hivatott arra, hogy lefedje a szociális védelmek teljes terepét) az addig markáns választóvonal bizonytalan rajzolatúvá válik.⁷ A cél-népeiségek és a speciális stratégiák megsokszorozódása kétségessé teszi, hogy vajon képes lehet-e az állam univerzalizisztikus és homogenizáló célzatú integrációs politikák működtetésére. Mindazonáltal a speciális támogatásra szoruló populációkat jellemzi, hogy *képtelenek* lépést tartani a bér munkára berendezkedett társadalom dinamikájával. Akár azért, mert valamilyen fogyatékoság akadályozza őket ebben, akár azért, mert megélhetési forrásaik nem bizonyulnak elegendőnek arra, hogy igazodjanak a fejlődés diktálta ritmushoz. A „szociálisan inadaptáltak” kategóriájának felduzzadása (René Lenoir 3–4 millióra tette a számukat!) annak a műveletnek a következménye, amely – a legtöbb fogyatékos és pszichés zavar eseteitől eltérően – egy, az új társadalom (amúgy nem pontosan definiált) új kényszereihez való viszony alapján leszámított reziduális népeiséget kerít el. A *szociális inadaptáció* egyébként a Bloch-Lainé jelentésben is központi fogalom. „Az őket körülvevő társadalomhoz azok a gyermekek, ifjak és felnőttek képtelenek alkalmazkodni, akiknek – más-más okoknál fogva – több-kevesebb nehézséget okoz, hogy úgy viselkedjenek, mint a többiek.”⁸ Az *ATD-Quart monde* szubsztancialista szegénységfelfogásának ugyanez a funkciója: szociális tehetetlenségük alapján azonosítani a növekedési periódus póruljait.

A heterogeneitás elvére való ráébredés a növekedés által magával sodort társadalomban kétségkívül a globális integrációs politikák háttérbe szorulásával jár, s megsokszorozza a „problémás népeiségek” speciális kezelésmódjait. De nem akadályozza a társadalmi gépezetet az előrehaladásban és a fejlődést a kibontakozásban. Többek között ezért sem kérdőjelezi meg alapjaiban ez a fejlődés azt a különbségtételt – bár a megfinanszírozások módját illetően kétségkívül zavaros a helyzet –, amely történetük során mindvégig elválasztja egymástól a szociális védelmek *munkaviszonyhoz kötődő formáját* (azoknál, akik képesek – s ezért kötelesek is – dolgozni), és a *segélyezéshez való hozzájutást* (azok esetében, akik erre nem képesek, vagy akik valamilyen legitim indokra tekintettel ez alól fölmentést kapnak).⁹

A beilleszkedés kérdése akkor merül fel, amikor ezt a konstrukciót kikezdi a „problémás népeségek” egy újfajta típusának felbukkanása. Fontos szemléletváltás ez: mostantól már nem arról van szó, hogy új kategóriát nyissunk az elégtelenség, a fogyatékoság és a normalitástól való eltérés formáinak nyilvántartott listájában. Erre az új publikumra sem a munkára való kötelezés nem alkalmazható közvetlenül, sem a szociális támogatás különböző kidolgozott megoldásmódjai nem használhatóak. A beillesztési politikák közege az a bizonytalan körvonalú zóna, ahol még annak sem jut biztos alkalmaztatás, aki dolgozni szeretne, és ahol bizonyos életpályáivek kuszasága nemcsak az egyéni okokra visszavezethető inadaptáción múlik. A beillesztési politikáknak mindezen új csoportok számára új beavatkozási technikákat kell kiötlöniök. Ezeknek jóval szerényebbek az ambícióik, mint az univerzalisztikus integrációs nagy-stratégiáknak, de különböznek a klasszikus szociális segélyezés korrekciós, javító, támogató célzatú partikuláris akcióitól is. Speciális helyzetben bukkannak fel: a 70-es évek végén, amikor a bér munkáštársadalomban kialakulni látszik egy turbulens zóna. Adekvátnak bizonyulnak-e a felmerülő megrázkódtatások kezelésére?

Ma már feltehetjük ezt a kérdést, hiszen a beillesztési politikák mintegy másfél évtizede vannak forgalomban. Kezdetben egyedi és improvizatív akciókról van szó, melyeket ideiglenesnek szánnak. Akkoriban még senki nem láthatta előre, mekkora jelentőségre fognak szert tenni. De fokozatos konszolidációjuk azt jelzi: *létezőmódjukká válik az ideiglenességre való berendezkedés.*

Az új problematika – jóval korábban, mintsem hogy a beilleszkedésnek a 80-as évek óta általánossá lett jelentést kezdenék tulajdonítani¹⁰ – együtt rajzolódik ki annak a régi gondnak ismételt felbukkanásával, melyet a növekedés évei felszámolni látszottak. Az egyes munkapiaci helyzetek *bizonytalanná* válásáról van szó.¹¹ Agnes Pitrou bemutatja, hogy milyen törékeny lehet az olyan munkáscsaládok helyzete is, amelyek bár nem „szociális esetek”, s még csak a munkalehetőségektől sincsenek megfosztva, talajt veszhetnek a nélkülözés miatt, mivel kiszolgáltatottak minden véletlen eseménynek.¹² Amikor 1980-ban Raymond Barre miniszterelnök felkéri Gabriel Oheix-t, hogy tegyen javaslatokat, hogyan lehetne felszámolni a francia társadalomban fellelhető „zárványszegénységet”, Oheix hatvan megoldási javaslattal áll elő nemcsak a szegénység, hanem a biztonságvesztés felszámolására is, s javaslatainak egy része a kedvezőbb foglalkoztatási helyzetre teszi a hangsúlyt.¹³ Ugyanebben a kontextusban, a fiatalok alkalmaztatását megkönnyítendő jelennek meg a színen Valéry Giscard d’Estaing elnökségének második felében (amikor a növekedési dinamika megtorpanása mind érzékelhetőbbé válik) az első „foglalkoztatási egyezmények¹⁴”, ekkor indul be a „lakókörnyezet és társadalmi élet” („*habitat et vie sociale*”) hadművelet egyes leromlott körzetek életkereteinek megváltoztatására.¹⁵ E kezdemények mögött kettős felismerés látszik körvonalazódni. Egyrészt: nem biztos, hogy a szegénység csak archaikus, szigetszerű zárvány a fejlődésnek elkötelezett társadalomban, hanem összefüggésben lehet a munkapiaci viszonyokban zajló folyamatokkal. Másrészt: azok a problémák, melyek a fiatal korosztályok egyes csoportjainál felmerülnek, nemcsak a személyes, egyéni inadaptáció

terminusaiban értelmezhető, s így figyelembe kell venni a munkapiaci viszonyokat és az élethelyzeteket is. A bértmunkás társadalom kezdi elveszíteni jó lelkiismeretét.

A beillesztési politikák hivatalos kezdetét azonban az 1980-as évek elejére kell datálnunk. Három jelentés rajzolja körül sajátlagos terepeiket és metodológiáikat.¹⁶ Bizonyos lakosságrétegek érintettek ezekben, elsősorban azok a fiatalok, akik nem nagyon férnek bele abba a képbe, mely a hatóságok és közintézmények szeme előtt lebeg – s akik ezért ezek tevékenységi köréből is kimaradnak. Ilyenek például azok a kisvárosi fiatalok, akik 1981 hosszú nyarán éjszakai rodeózásaik során autókat gyűjtögettek, s akikkel kapcsolatban a csámcsogó tömegkommunikáció egyre azt hajtogatta: „de hát mit akarnak ezek tulajdonképpen?” Szemlátomást ők maguk sem tudták pontosan, viselkedésük mégiscsak árulkodó. Nem tartoznak a dolgozó osztályokba – bár néhanapján dolgoznak; nem tartoznak a veszélyes népcsoportokhoz – bár néhanapján ők maguk is követnek el törvénybe ütköző dolgokat; nem kifejezetten „szegények” – hiszen nem törődtek bele sorsukba és nem kapnak segítyt, s valahogy (egyik napról a másikra) mindig megélnék; nem egy speciális gettó-kultúra reprezentánsai, hiszen ők maguk is korosztályuk kulturális és fogyasztói értékeit képviselik; nem váltak ki az iskola világából – hiszen be vannak iskolázva (csak éppen nem nagyon járnak): igazából egyik kategóriába sem sorolhatók be egészen, s kicsit mégis mindegyikbe beletartoznak. Létük vallatóra fogja a szocializáció valamennyi intézményét, de nincs instancia, amely megnyugtató választ adhatna. A kérdés, mely nyomukban támad, a társadalmegészt átható érvényű. Azt mondhatnánk, az ő *integráltságuknak* a kérdése maga merül föl benne,¹⁷ amely többoldalú megközelítésben is tetten érhető: a munkához, az életkeretekhez, a rendőrséghez és igazságszolgáltatáshoz, a közintézményekhez, az oktatási rendszerhez s megannyi másához való viszonyban. Helyezkedési probléma ez, annak problémája, hogy helye legyen valakinek a társadalomban, azaz egyszerre (és egymástól nem függetlenül) társadalomalkotó és hasznosnak tekintett elem lehessen.

E kihívásra a „minisztériumközi bizottságok” ugyancsak áthatoló és globális módon válaszolnak: a szociális beavatkozás módszereinek és technológiáinak újraformálásával. Lokalizálják és meghatározott feladatokra összpontosítják a műveleteket; mozgósítják az érintettek különböző csoportjait, hivatásosakat és nem hivatásosakat egyaránt (partnerség); új viszonyokat építenek ki a központi és helyi szervek között (felborítva a közcselekvés hagyományait), illetve a hivatásosak technikai szakértelme és az elérni kívánt átfogó célok között (ellehetetlenítve a szociális munka hagyományait). E gyakorlatokat elég részletesen elemezték már ahhoz, hogy itt ne térjünk ki rájuk,¹⁸ s e keretek között arra sincs szükség, hogy pontosan megkülönböztessük az egymást kiegészítő megközelítéseket: mindahány a közpolitikák megújítására való eltökéltségről tanúskodik.¹⁹

Eredetileg *kísérleti* és *ideiglenes* működésmódnak szánták ezeket, így is tekintettek rájuk. Az első szocialista kormány megalakulásával egy időben indultak be, s a keynesi indíttatású gazdasági és foglalkoztatási fellendítés ambiciózus célkitűzéseihez kapcsolódtak. Ám, míg a várt fejlődés beindul,

addig is elébe kell menni a problémáknak, és elejét kell venni a törékeny egyensúlyú városi zónákban fenyegető heves, erőszakos kitörések kockázatának (lakónegyedi szociális fejlesztés és bűnmegelőzés), javítani kell azoknak a fiataloknak a beiskolázási helyzetén és képesítésén, akiket sokkal inkább a szakképzettség, mint a munka hiánya tesz „foglalkoztathatatlaná” (kiemelt oktatási körzetek és különböző szakképesítéshez juttató programok). A fiatalok szocializációjának javítása, szakmai kvalifikációik bővítése annak a *szintre hozásnak* a szükséges feltételét jelenti, amely majd képessé teszi őket arra, hogy az előttük nyíló lehetőségeknek megfeleljenek. Ezek persze szükségesek, ám nem elégséges feltételek. Általánosabb politikai és gazdasági intézkedéseknek lesz meghatározó szerepük abban, hogy megadják e kezdeményezéseknek a maguk igazi jelentőségét. Bertrand Schwartz a lehető leg-egyértelműbben fogalmaz ennek kapcsán: „Szeretnénk egyértelművé tenni ezeknek az akcióknak a korlátait, mivel nem vagyunk annyira naivak, hogy azt hinnők: kis, helyi csapatok, ha mégoly számosan vannak is, [...] képesek lennének egymagukban megoldani az ifjúság szakmai, kulturális és szociális problémáit.”²⁰

S mi történik vajon, ha ezek a remények elsorvadnak, és a válság, ahe-lyett, hogy megoldódna, súlyosabb lesz, tartóssá válik? A lakónegyedi szociális fejlesztésről a „várospolitikára” való átváltás jól példázza, milyen közös sors vár ezekre a beillesztési politikákra. Az első, gyér számú lakónegyedi fejlesztési akcióknak hangsúlyozottan kísérleti jellegük van, alapjukat egyszerű képezi az erőteljes politikai akaratnyilvánítás és a technikai újítás igénye. A hangsúlyt az egyes terepek helyi potenciáljára fektetik, valamint arra, hogy öngazgató jellegű tevékenységek kibontakoztatása révén teremtsék meg, formálják újra a résztvevők szociális identitását.²¹ E lázas foglalatosságteremtő igyekezet korántsem megvetendő, s a későbbiekben még vissza is térünk erre a kérdésre. De minden azt látszik mutatni, hogy a legdinamikusabb programok sem tudtak ellenállni annak a kísértésnek (vagy igazodniok kellett netán ahhoz a kényszerűséghez?), hogy a lakónegyedből egyfajta totális szociális entitást faragjanak, amely egymagában is megállhatna. Az elszigetelő bezárkózás kockázata két ijesztő kérdést vet fel: mennyire ültethetők át és mennyire általánosíthatók e kísérletek? És főleg: milyen mértékben gyakorolhatnak befolyást olyan paraméterekre, amelyeknek determinánsai a lakónegyeden kívül húzódnak? Hiszen emez nem foglalkoztatási gyűjtömedence és nem is a városi térszerveződés teljes egysége.

A városügyi minisztériumközi bizottság (*Délégation interministérielle de la ville*) 1988-ban, majd a Városügyi Minisztérium 1991-ben történt létrehozása igyekszik túllépni e territoriális korlátokon. Megmutatkozik a problémás negyedek „kinyitására” való szándék. A negyedek problémái, ha részben saját bezártságukból fakadnak is, nemcsak *in vivo*, a terepen kezelendők, hanem a városi tér egészén belül is újragondolandók. Az erőfeszítés főleg arra irányul, hogy mozgósítsák a különféle állami bürokráciákat. A városügyi miniszternek az a feladata, hogy minden lehetséges hatósági eszközt mozgósítva megoldást találjanak arra, ami a hivatalos nyelvhasználatban most már *par excellence* szociális kérdésként bukkan fel, a „kirekesztés kérdése-re”. A „városi szerződés” az állam és a hatóságok felelősségévé teszik a

prioritást élvező célkitűzés előmozdítását, és számítanak a helyi intézmények és erőforrások együttműködésére.

De itt is szembetaláljuk magunkat azzal az ellentmondással, amelybe már a vállalatok szintjén is beleütköztünk. Vajon abban a versenyhelyzetben, a hatékonyságnak abban a hajszolásában, mely az agglomerációk között is érvényes, képesek-e s hajlandók-e a helyi felelősök mind a gazdasági siker és kiválóság, mind a „hátrányos helyzetűekkel” való törődés kártyáját megjátsszani? A „kirekesztettekkel” kapcsolatos helyi szociálpolitikának jó esélye van arra, hogy olyan marginális játéktér legyen, ahol csak azt a legszűkebb minimumot ajánlják meg, ami ahhoz elég, hogy elkerüljék a leginkább szemet szűrő diszfunkciók megnyilvánulását (ha már nem sikerül a szomszédos közigazgatásra áthárítani ezt a terhet).

A foglalkoztatást illetően ez a kérdés már csak azért is rendkívül súlyos, mert az „igazi” vállalatok (néhány kivételtől eltekintve) kezdettől fogva gondosan tartózkodtak attól, hogy elkötelezzék magukat e folyamat mellett. Helyi szintű politikák lehetővé tették ugyan néhány eredeti és érdekes módszer kidolgozását és alkalmazását, például helyi kezelésbe vett vállalatok létrehozását, amelyek a helybéli lakosságnak biztosítanak speciális munkalehetőséget. Mindezek azonban rendkívül korlátozott hatókörűek (jelenleg mintegy száz ilyen „helyi kezelésbe vont” vállalat működik). Martine Aubrey és Michel Praderie 1991 júniusában kormány elé terjesztett jelentése jó összefoglalását adja e munkahelyteremtő kezdeményezéseknek.²² A jelentés azzal zárul, hogy rá kell bírni a vállalatokat: vállaljanak részt a dinamikus beillesztési folyamatokban, s ezt elérendő a szerzők a vállalatvezetés állampolgári öntudatára apellálnak. Olyan javaslat ez, melyre mindenki rábólinthat; hatékonyságában azonban kételkedhetünk, ha az említett vállalatvezetések teljes felhatalmazást kaptak (s gyakorlatilag kifejezetten utasítják őket) arra, hogy mindenáron, akár elbocsátások árán is törekedjenek a nyereségességére.²³

Igencsak helytelen lenne egyoldalúan kritizálni ezeket a politikákat. Aligha lehet kétséges, hogy számos robbanást, nem kevés drámát sikerült általuk elkerülni – még akkor is, ha hatékonyságuk igazán könnyen nem „evaluálható”. Ráadásul laboratóriumokként is működtek, ahol kikísérleteződtek a közösségi akció kibontakoztatásának módszerei. S megkockáztatható: talán még a kormányzati politika lehetséges új útjait is kirajzolják; a központi és helyi szervek közötti viszonyok új ökonómiáját, az állampolgárok bevonásának új formáit – amelyekből kiindulva a demokrácia erőt nyerhetne a megújodáshoz.

Mindazonáltal a helyi politikák mérlege arra int, hogy legyünk rendkívül óvatosak, amikor – mint ez manapság gyakorta megesik – arról szokás beszélni, hogy a szociális kérdés ma voltaképpen a város-problémák képében jelentkezik. Az kétségtelen, hogy egy 80 százaléka város lakó társadalomban a szociális problémák többnyire városi keretben bukkannak fel. Az is kétségtelen, hogy bizonyos csomópontokon igencsak drámaian torlódnak össze mindazok a problémák, amelyek a bémunkás létviszonyok degradálódásából következnek – magas munkanélküliségi ráta, a létbizonytalanság tartóssá válása, az osztályszolidaritás kötelékeinek felbomlása, a családi, is-

kolai és kulturális értékátadás csődje, a perspektívák elvesztése, a jövő „kézben tartására” vonatkozó tervek csődje stb.²⁴

De ahogyan létezik olyan elhamarkodott szociológiai nézőpont, mely a „kirekesztésre” és a „kirekesztettekre” redukálná a társadalom egészét átható kérdőre fogást, ugyanúgy létezik egy ellenirányú csábítás is, amely a területi zárkózottságban véli felmutathatni a kirekesztés térbeli kivételét (vagy annak metaforáját); s miközben az egyik problémáival foglalkozik, azt hiszi, hogy a másik problémáit oldja meg. Sokkal helyesebb lenne a *problémák területiális kezeléséről* beszélni – ami egészen más ügy. Michel Autes joggal tesz különbséget helyi érvényű politikák (*politiques territoriales*) és helyhez rendelt politikák (*politiques territorialisées*) között.²⁵ Bizonyos értelemben minden politika helyhez rendelt – különösen a decentralizáció óta –, hiszen lokálisan, egy adott területen hajtandó végre. A helyi érvényű politika viszont lényegileg a helyi erőforrásokat mozgósítja annak érdekében, hogy *in situ* megoldjon valamilyen problémát. Ebben rejlik eredetisége, de ebben rejlik kétértelműsége is. Véget vet annak a kapcsolatrendszernek, amelyben a „központ” számára a „helyi” pusztá eszközzé fokozódik le, de fennáll a veszélye annak, hogy a konfliktusok helyi kezelésére szolgáló vállalkozássá fajul. A helyi politikák felvetette kérdés nem egyszerűen csak lépték kérdése (abban az értelemben, hogy a helyi lépték „túl kicsi” ahhoz, hogy „nagypolitikai” megoldásokkal éljenek). A saját horizontjaira összpontosító helyi politika elsősorban a *paraméterek természetének* kérdésében gyakorolhat ellenőrzést. Az a lehetőség, hogy átfogó újraelosztásokat valósítson meg, és reprezentatív partnerekkel folytasson kollektív tárgyalásokat, nem áll rendelkezésére.²⁶ A helyi érvényű politikának egy rendszer-megközelítésű logika felé kell elmozdulnia: „itt és most” jellegű befolyásolható paraméterek véges sorát definiálhatja, a változás pedig éppen e pontosan körülírt változók újra meg újra egyensúlyba hozásából áll. A változás ilyenkor sokkal inkább a rendszer belső elemeinek átrendezését jelenti, mint a helyzetet kívülről strukturáló adottságok módosítását.

Kétségtelen, hogy a helyi beillesztési politikák, különösen „várospolitikai” változataikban, igyekeznek megszabadulni ettől a bezárulástól. De, legalábbis ami a számunkra ezúttal kitüntetett jelentőségű foglalkoztatáspolitikai kérdéssel illeti, beleütköznek egy érthető akadályba. Ha a foglalkoztatáspolitikai rendezését a helyi szintnek osztják le, az nem jelent egyebet, mint azt, hogy másutt – a globális politikák szintjén – nem sikerült megoldani. Felmerül az a kockázat, hogy ilyenkor a *foglalkoztatáshiány menedzselésévé* válik minden lépés – olyanfajta tevékenységek révén, amelyek éppen a hiányt tartósítják azzal, hogy el akarják terelni róla a figyelmet.

A korlátozott sikereket leszámítva (ilyenek lehetnek például a helyi kezelésbe vont vállalatok) általában ez szokott bekövetkezni. Egy 1988-as jelentés megállapítja, hogy a legtöbb lakónegyed-fejlesztési akciónak nem volt gazdasági programja, nem teremtett munkahelyeket, a munkanélküliség nem csökkent (néha még nőtt is). A jelentés azt javasolta, hogy kevésbé ambiciózus programokat fogalmazzanak meg: „Nem léphetnek fel azzal az igénnyel, hogy megoldják a munkanélküliség, illetve a szakképzés problémáját, legfeljebb azt akadályozhatják csak meg, hogy a lakosság egy része teljesen

kirekesztődjék.”²⁷ Az nyilvánvaló, hogy az efféle politikák nem képesek felszámolni a munkanélküliséget. De ha dekódoljuk az ilyenfajta üzenetet („megakadályozni, hogy a lakosság egy része teljesen kirekesztődjék), kiderül, hogy nincs benne egyéb, mint ez az óhaj: de szép is lenne, ha képesek lennénk a helyszínen megoldást találni a szociális zavarokra, ha a teljes anómiába hullástól fenyegetett térségekben lehetőséget tudnánk teremteni a kapcsolatteremtés és az értelmes tevékenységek minimumára. Ezeknek az erőfeszítéseknek a fontosságát legfeljebb csak azok vitathatják el, akik a „minél rosszabb, annál jobb” kétes álláspontjára helyezkednek. De ahhoz már sajátos optimizmus szükségeltetik, hogy e karbantartó erőfeszítésekben az „új állampolgáriság” kezdeményeit vélhesse valaki felfedezni. Az állampolgáriságot nem lehet a társadalmi haszontalanságra alapozni.²⁸

Mára lassan már hozzáfoghatunk az RMI értékeléséhez, s ott is nagyjából ilyesféle lehet a következtetésünk. Az RMI általánossá terjeszti ki a beilleszkedés fogalmát, mivel annak a 25 éven felüli népességnek az egészére vonatkozik, amelynek jövedelmei egy bizonyos szint alatt maradnak. Két vonatkozásban is jelentős újítást jelent a korábbi szociálpolitikákhoz képest. A szociális gondoskodás hosszú-hosszú történetében először fordul elő, hogy felhagynak a munkaképes és a munkára képtelen populációk éles megkülönböztetésével. „Minden embert megillet az a jog, hogy a közösségtől megkapja a megélhetés tisztas lehetőségét, ha életkoránál, testi vagy szellemi állapotánál, avagy a gazdasági és munkaerő-piaci helyzetnél fogva nincs abban a helyzetben, hogy munkát vállalhasson.”²⁹ Így egy szintre kerülnek, egymás mellé (és ugyanazokból a jogokból részesülnek) a régi „hátrányászat” vonzáskörébe tartozók és azok, akiknek a munkaerőpiacon kellene boldogulniok.

Másodjára: a „tisztas megélhetés lehetőségére” való jog nem egyszerűen a segélyhez való jog. A beilleszkedés jogáról van szó. „A veszélyeztetett körülmények közé került személyek társadalmi és szakmai beillesztése az egész nemzet számára parancsoló követelmény.”³⁰ A beilleszkedési szerződés a forrásallokálás ellentételezése, amely a kedvezményezettet egy projekt megvalósításához köti, de ugyanilyen erővel kötelezi a nemzetegész közösséget is, hogy segítsen neki ennek megvalósításában. Abba az irányba tett erőfeszítés ez, hogy lomtárba hajítsák végre az „érdemtelen szegény” több száz éves képét, aki élősködőként él a társadalmon, ahelyett, hogy dolgoznék; de azt is célozza, hogy megszűnjék végre az a segélyezettre süttött bélyeg, mely szerint csupán passzív hasznélvezője annak a segélynek, mely azért jár neki, mert képtelen önmagának gondját viselni.

A szociális segélyezés e radikális átalakulása abból a felismerésből született, hogy felbukant a nincsteléneknek egy újfajta típusa, azoké, akik nem tehetők felelőssé nyomorult helyzetükért. Nem lehet őket felelőssé tenni a „munkanélküliség” helyzetéért, melyet nem maguk választottak maguknak, s nem lehet rehabilitálásukat, a rajtuk való segítséget azon az alapon megszervezni, hogy besoroljuk őket a szociális segélyezés hagyományos kategóriáinak valamelyikébe. Abban kell segítségükre lenni, hogy újra „normális” helyet találjanak maguknak a társadalomban.³¹ Éppen ezt az originális beavatkozási formát jelenti a beillesztés fogalma, melyhez – a szerződés beiktatásával – meg is teremti a módszert: egy olyan projekt kidolgozását, mely

egyként kötelezi a kedvezményezettet is, a közösséget is, s amelynek végeredményéül a segélyben részesülő visszakérül a közösségbe.

Az 1988-as törvény I. cikkelyében van azonban egy alapvető kétértelműség. „A veszélyeztető körülmények közé került személyek társadalmi és szakmai beillesztése...” Mire utal ez? Társadalmi és szakmai beillesztésre, avagy társadalmi vagy szakmai beillesztésre? E félreérthető megfogalmazásmód élénk vitákra adott alkalmat a törvény megszövegezésekor.³² De a gyakorlati alkalmazás néhány éve után a félreérthetőség tisztázódott. A beillesztésnek e két módja a társadalmi létezőmód két teljesen elkülönült formája felé nyit utat. A szakmai beilleszkedés annak felel meg, amit eddigelé integrációnak neveztek: teljes jogú tagságot szerezni a társadalomban, visszatagozódni a bérmunkás társadalomba, annak minden kényszerébe és minden előnyébe. A „tisztán csak” társadalmi beilleszkedés viszont egy olyan újfajta létezőmódba vezet be, amely eddig nem ismert problémákat vet fel.

Először is: mennyiségileg az RMI valamennyi értékelése (ezek pedig számosan vannak; soha még szociális intézkedést nem követett ilyen légiója a tanulmányoknak, felméréseknek, követéses vizsgálatoknak) azt bizonyítja, hogy e két beilleszkedés-típus tökéletesen más utat követ. Ha a különböző adatsorokat mérlegeljük, megkockáztathatjuk, hogy az RMI-ben részesülőknek mintegy 15 százaléka jut állandó vagy ideiglenes alkalmaztatáshoz.³³ A kedvezményezettek egy további hányada – másik, durván 15 százalékuk – a „támogatott munkahelyek” és az átképző tanfolyamok útvesztőjében bolyong.³⁴ A maradék 70 százalék vagy munkanélküli (aki többnyire semmiféle támogatásban nem részesül), vagy inaktív.³⁵

Mindebből az következik, hogy a benne részesülők túlnyomó többsége számára az RMI nem tölti be azt a szerepet, amelyet szorgalmazói és kidolgozói szántak neki: hogy tudniillik átmeneti állapotot jelentsen, korlátozott időtartamra szóló segítséget, amely lehetővé teszi a nehéz helyzetbe került emberek számára, hogy szerencsésen túllendüljenek az eléjük tornyosuló akadályokon, s ugyanezzel a lendülettel előbbre is jussanak. De ha az RMI nem zsúfolódna össze mindazok, akiknek létezése szociálisan nem igazolt. Többkevesebb nyíltsággal erre a következtetésre jutnak az értékelő felmérések jelentései. „Az RMI egy szippantásnyi oxigén, ami a szélsőségesen rossz helyzetűek nehézségein enyhíthet valamennyit, ha megkapják, de képtelen megváltoztatni azokat. [...] Lehetővé teszi, hogy haszonélvezői kicsit jobban éljenek azok között a körülmények között, amelyekben megrekedtek.”³⁶ Vagy nézzük, miként nyilatkoznak arról, hogy milyen értelmet kölcsönöznek általában a beilleszkedési szerződésnek: „Az ellentételezés fogalma háttérbe szorul ahhoz az elképzeléshez képest, mely a szerződést megkötött az adott helyzeten belül kívánja támogatni.”³⁷

Másként szólva: mit értsünk egy olyan társadalmi beilleszkedésen, amely nem fut ki a szakmai beilleszkedésre – azaz: az integrációra? Így összegezhethetnénk: örökös próbálkozást jelent a beilleszkedésre. Milyen ember is az „állandó beilleszkedő”? Olyan ember, akit nem hagynak teljesen magára, akinek adott helyzetében „társául szegődnek”, s megpróbálják kialakítani számára a tevékenységek, a kezdeményezések, a tervekavácsolás valamiféle há-

lóját. Ez magyarázza, hogy bizonyos szociális szolgáltatásoknál felforrósodik a foglalkoztatás biztosítására való törekvés. Ezeket az erőfeszítéseket méltatlan lenne lebecsülni. Becsületére szolgál egy demokráciának (még akkor is, ha mindez csupán lelkiismeret-furdalásának kifejeződése), ha nem hajlandó magukra hagyni azon, mindinkább sokasodó számú tagjait, akiknek egyetlen vétkük az, hogy „foglalkoztathatatlanok”. De mindezen kísérletekben van valami jóvátehetetlenül patetikus. Erőfeszítéseik Sziszüphoszéira emlékeztetnek, akinek sziklája a csúcshoz érés pillanatában mindig visszagördül, mert nem lehet egy stabil helyhez hozzárögzíteni. Az RMI sikerét az jelentené, ha saját beillesztendő „klientúráját” felszámolná, s azzal számolná fel, hogy társadalmilag integrált személyekké formálná őket. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy közvetlen „haszonélvezőinek” száma a bevezetését követő első évek óta duplájára nőtt, s létszámuk ma már mintegy 800 ezerre rúg. Többségük számára a „beilleszkedés” ma már nem *életszakasz*, hanem *állapot*.

A beilleszkedés mint állapot a társadalmi létezés meglehetősen sajátos módját jelenti. S ez nem az én rögeszmém. Az RMI értékelésére felállított országos bizottság (*Commission nationale d'évaluation du RMI*) jelentése a maga módján – meglehetősen diplomatikus fogalmazással – szintén ezt idézi: „A kedvezményezettek jelentős része számára mindezen tevékenységek egy »tartósan átmeneti« állapotához vezetnek el; a beilleszkedés állapotában mindezen emberek státusa átmenetet képez a végleges és visszavonhatatlan kirekesztés és a beilleszkedés között.”³⁸

Átmeneti s egyben tartós állapot: az „állandó helyettesítő” státusába szorult, a permanensen beilleszkedő ember állapota. Ez a fajta „állapot” persze nem csak az RMI-ben részesülőknek jár ki. Ez jellemzi azokat a fiatalokat is, akik olykor-olykor apróbb megbízásokhoz jutva egymás után végzik a különböző ki- és átképző tanfolyamokat, amíg bele nem fásulnak a helyzetbe, és ki nem szállnak abból a fárasztó procedúrából, ami a betagozódás „ígéretes jelöltjeként” jár ki nekik. Ők meg azt mondják: igazi munkát akarunk, azt adjatok!, az kell. Akad szerző, aki a hosszú távú munkanélküliség egyes eseteire is alkalmazhatónak véli a „tartósan átmeneti helyzet” kifejezést.³⁹ Ez a státusa nagyon sok, a lakónegyedekben bonyolított akciónak is. Az animátorok minden energiájukkal azon vannak, hogy projekteket találjanak ki, lehetőséget teremtsenek a kötédek kialakulására; arra, hogy az általuk felkínált tevékenységek köré strukturálják az emberek időfelhasználását. Munkájuk – határesetben – arra korlátozódik, hogy a szociabilitás olyan tereit építsék ki, amelyek különböznek attól, amiben ügyfeleik élnek – ezzel kívánják elviselhetővé tenni a meglehetősen elviselhetetlen hétköznapiakat. Peter Bergertől és Thomas Luckmantól kölcsönözve a kifejezést, azt mondhatnánk, hogy a „beillesztés” egy „másodlagos szocializáció” kísérlet megkialakítani, amely hozzákapcsolja az egyént egy „intézményi – vagy intézményekre épülő – rész-világhoz”.⁴⁰ De a beilleszkedés támaszának szánt „intézményes” eljárások igencsak labilnak és időszakos érvényűnek bizonyulnak, ha azokkal a rész-világokkal vetjük egybe őket, amelyek a normális életet és különösen a munka világot strukturálják. S még csak fokozza törekvésüket, hogy a beillesztési politikák cél-népessége esetében nagyon

gyakran hiányos az „elsődleges szocializáció” (vagyis a társadalom általános normáinak a család és az iskola révén történő bensővé lényegítése). Másodlagos szocializáció helyett tehát inkább „aszociális társadalmasodásról” (*asociale-sociabilité*) kellene beszélni. Ezen azokat a többé-kevésbé tünékeny kapcsolati konfigurációkat értem, amelyek nem (vagy megszakítottan és problematikus módon) ágyazódnak bele az elismert „intézmények” kereteibe, s amelyek erővonalai mentén az őket megélő ember mintegy a súlytalanság állapotában lebeg.⁴¹

Úgy tűnik, a beillesztési politikák az érintettek jelentős részénél kudarcot vallottak azon elsődleges célkitűzésüket illetően, hogy elvezessék klienseiket az integrálódásig. Akár az RMI-t, akár a képzési hitelt nézzük, vagy – általánosabban – a kiszorulófélben lévő népességekkel kapcsolatos valahány beillesztési politikát, ezek mind beleütköznek a vállalatok merev elzárkózásába.⁴² E megállapítással nem ítéletet mondunk felettük, hiszen legalábbis ez ideig sikerült hozzájárulniok ahhoz, hogy a legrosszabbat elkerüljük – már ha úgy vélekedünk, hogy az erőszak és a lázadás az a legrosszabb rossz, amit el kell kerülni. Ráadásul abban a rendkívül feszült gazdasági és társadalmi helyzetben, amely életre hívta őket, azaz akkor, amikor a stabilan integráltak egy része is kibukik a rendszerből, különösen nehéz a „normális kerékvágásba” visszajuttatni azokat az embereket, akik már kiszakadtak, s akiknek helyzetét eredeti környezetük és életfeltételeik különösen törekennyé teszik. De akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy volt egy másik funkciójuk is, nem csak az, amelyet hivalkodva felmutatnak. Ha szabad egy olyan kifejezéssel élnünk, melynek a szociológiában „rangja” van, azt mondhatjuk, az is funkciójuk volt, hogy „*lennyugtassa a balekokat*”⁴³. A 80-as évek elejével kezdődően Franciaországban eléggé általánossá vált az a meggyőződés, hogy bele kell nyugodni abba a „primer kényszerhelyzetbe”, melyet a piac nemzetközivé válása, a mindenáron versenyképességre és hatékonyságra való törekvés jelent. E döntés következtében a lakosság bizonyos csoportjai „*po-fára estek*”. A véletlen műve lett volna, hogy a beillesztési politikák hirtelen felívelése időben egybeesett a vállalatok mennybemenesztésével és a vállalkozói ideológia diadalával? Valószínűleg az sem véletlen, hogy különösen a szocialista kormányok törekedtek arra, hogy egy ilyen „szociális ráadást” pumpáljanak a rendszerbe, nagyjából abban a pillanatban, amikor beletörődtek abba, hogy engedniük kell a gazdasági kényszereknek. Egy elitista nézőpontból nincsenek nyertesek vesztesek nélkül. Egy olyan társadalom számára azonban, amely még nem vetette el a demokratikus eszményeket, igazságosnak és célszerűnek tűnhet, hogy ne hagyja a veszteseket páriasorsra jutni. A beillesztési politikák lényege talán így summázható: *törődni azokkal a munkaképes emberekkel, akiket a körülmények fosztottak meg e képességük gyakorlásától*. Ezek a politikák a társadalmi élet különösen sebezhető zónáiban mozognak, ott, ahol azok, akikkel nincs semmi egyéb baj azon kívül, hogy feleslegessé váltak, kiszálltak a ringből, vagy éppen erre készülnek.

Egy olyan társadalmi rendszerben, amely zökkenők nélkül képes biztosítani a különböző szocializációs formák és szociális életkorok egymáshoz illeszkedését (például az iskolába járástól a munkavállalásig, majd a munkavállalástól a nyugdíjba menetelig), nincs miért beillesztésről és beilleszke-

désről beszélni, mivel ez *ráadásban adódik*: a kifejezés csak szószaporítás az integráció fogalmához képest.⁴⁴ Amikor a bérmunka-társadalom gépezete akadozni kezd, a beillesztés egyszer csak kezd problémaként fölmerülni, s kitermelődnek a megoldására hivatott technikák. A jelenség így egyszerre juttatja kifejezésre az integrációtól való távolságát, s jelöli ki azt az apparátust, amely e távolság leküzdésére hivatott. De a válasz maga is megkettőződik. Abból a népeségből, melynek beillesztését meg kell oldani, egyesek beilleszkednek az egyetemes rendbe. A többiek – mint akik állandó vérátömlesztésre szorulnak – egy olyan köztes társadalmi rendben találják magukat, amely egy újfajta státust jelent, s amelyet a bérmunkás társadalom felmorzsolódásának köszönhetünk, valamint annak az eljárásrendszernek, amellyel e felmorzsolódást megállítani igyekszünk.

Fordította: Léderer Pál

JEGYZETEK

1 S mert még esik majd szó térbeliségről, a lakónegyedekről, a városról, soroljuk hozzá a fentiekhez a területfejlesztési politikákat is, hiszen ezt a DATAR-nak a 60-as években kifejlesztett homogenizáló és központosító akarata teljességgel indokoltá teszi.

2 E politika szelleméről, mely fő jellemzőit tekintve a „veszélyeztetett népeségcsoportok” szigorú célba vételét, alapvetően „medikalizációs” professzionális technikákra építő kezelésüket és a központosított, átfogó és nagyléptékű bürokratikus eljárások előtérbe állítását egyesíti, lásd R. Castel: *La Gestion des risques*, Paris, Minuit, 1981, 3. fejezet.

3 A 60-as években két fontos „jelentés” alapot meg speciális politikákat. Az egyik az öregekre vonatkozik (P. Laroque: *Politique de la vieillesse*, Paris, La Documentation française, 1962 – melynek bizonyos ajánlásait majd a VI. terv is átveszi), a másik a fogyatékosokra (F. Bloch-Lainé: *Étude du problème général de l'inadaptation des personnes handicapées*, Paris, La Documentation française, 1969 – ez áll a fogyatékosok támogatásáról szóló 1975. június 30-iki törvény háttérében). A felbomlott családok problémáira fordított figyelem eredményeként 1976-ban megszavazzák az egyedülálló szülőnek járó segélyt (*aide au parent isolé* – API), amely – a családi pótlékotól eltérően – az „egyszülő családok” helyzetét van hivatva rendezni.

4 Lionel Stoléru: *Vaincre la pauvreté dans les pays riches*, Paris, Flammarion, 1973.

5 R. Lenoir: *Les Exclus*, Paris, Le Seuil, 1974.

6 A szegénység 70-es évek elején bekövetkezett újrafelfedezésének átfogó kontextusához lásd B. Jobert: *Le Social en plan*, Paris, Éditions ouvrières, 1981.

7 E. Alphandari: *Action sociale et aide sociale*, Paris, Dalloz, 1989; különösen „A szociális segély és a társadalombiztosítás közötti különbségtéves” (189. old. skk.). Mind több és több olyan szociális szolgáltatás bukkan fel, melyek e két nagy egység határ-régióiban húzódnak meg: országos szolidaritási alapok, fogyatékos felnőtteknek nyújtott támogatások, a már említett, egyedülálló szülőknél járó segély. Lásd még C. Guittou-N. Kerschen: „Les régies du hors-jeu”. In: *L'insertion en question(s)*, *Annales de Vaucresson*, 3233, 1990.

8 F. Bloch-Lainé: *Étude du problème général de l'inadaptation des personnes handicapées*, id. mű, 111. old.

9 Így, a látszatok ellenére az egyedülálló szülőknél járó segély a modern társadalom kontextusához igazodva értelmezi át és őrzi meg a segélyezésre jogosultság réges-régi kritériumát. A gyermekét egyedül nevelő anyát ideiglenesen felmentik a munkavégzés kötelezettsége alól (hallgatólagosan arra hivatkozva, hogy három éven keresztül gyermekével kell törődnie). A kötelezettség azonban alapvetően fennmarad, mivel a három év

letelével újra munkába kell állnia (amihez – ugyancsak hallgatólagosan – az a feltételezés társul, hogy talál is majd magának munkát).

10 Tudomásunk szerint a „beilleszkedés” terminus ezt megelőzően két hivatalos dokumentumban bukkan fel. 1972-ben létrehoznak egy „beilleszkedési támogatást”, mely a fiatal munkavállalók mobilitását van hivatva megkönnyíteni. Majd a fogyatékos személyek támogatásáról rendelkező 1975-ös törvény 56. cikkelyében találkozunk „a fogyatékosok beilleszkedésével és visszailleszkedésével”. (Lásd P. Maclouf: „L’insertion, un nouveau concept opératoire en sciences sociales?”. In: R. Castel–J.-F. Laé: *Le RMI, une dette sociale*, Paris, L’Harmattan, 1992.) Itt azonban eseti alkalmazásokról van szó, amelyek nem hoznak működésbe speciális technikákat. Hasonlóképpen, a börtönből szabadultak „beillesztésére” való gyakori hivatkozások csak annyit akarnak jelenteni, hogy a szabadultakat megfelelő módon segíteni kell a normális életbe való visszatérésben.

11 Lásd M. Messu: „Pauvreté et exclusion en France”, in: F.-X. Merrien: *Face a la pauvreté*, Paris, Éditions ouvrières, 1994; illetve M. Autes: *Travail social et pauvreté*, Paris, Syros, 1992.

12 Lásd A. Pitrou: *La Vie précaire. Des familles faces a leurs difficultés*. Paris, CNAF, 1980.

13 G. Oheix: *Contre la précarité et la pauvreté. Soixante propositions*, Paris, Ministère de la Santé et de la Sécurité sociale, 1981. február.

14 Arról a három „Barre-tervről” van szó, amelyek 1976-tal kezdődően több mint 1 millió fiatalot fognak érinteni, és (már ekkor) összekapcsolják az átképzési tanfolyamokat és a vállalatok tehermentesítését. E kezdeményezések a maguk idejében iszonyatos vihart kavarnak bizonyos körökben (lásd F. Pietre–D. Schiller: *La Mascarade des stages Barre*, Paris, Maspéro, 1979).

15 A cél „azoknak a jogi, pénzügyi és adminisztratív intézkedéseknek a tanulmányozása, amelyek képesek lehetnek fogékonyabbá tenni a szociális indíttatású kezdeményezésekre a városi életkeretekkel kapcsolatos koncepciók kidolgozását, s a megvalósításukra és működtetésükre vonatkozó elképzeléseket, illetőleg képesnek bizonyulnak kísérleti projektek beindítására”. (*Journal officiel*, 1977. március 10.)

16 B. Schwartz: *L’Insertion professionnelle et sociale des jeunes-je* (Paris, La Documentation française, 1981) a 16–18 éves szakképzetlen fiatalok képzésének lehetőségeivel foglalkozik; H. Dubedout: *Ensemble refaire la ville-je* (Paris, La Documentation française, 1983) a lepusztult lakónegyedek szociális rehabilitációjával; G. Bonnemaïson munkája (*Prévention, répression, solidarité*, Paris, La Documentation française, 1983) a lepusztult lakónegyedekben fejt felüő bűnözés visszaszorításával. Ugyanebbe az összefüggésrendszerbe ágyazódik bele a „kiemelt oktatási körzetek” (*zones d’éducation prioritaire*) kijelölése, amit 1981-ben kezdeményez az akkori oktatásügyi miniszter, Alain Savary, hogy javítsanak a leginkább hátrányos helyzetű gyerekek beiskolázási lehetőségein.

17 Itt is, mint minden gondolatmenetemben, a legáltalánosabb értelemben vetem fel az integráció problémáját, melynek csak speciális aese a bevándorlók integrációja. Egy fiatal arab vagy fekete a maga integrációja során járulékos nehézségekbe ütközhet a rasszizmus miatt, a munkáltatók vagy a lakástulajdonosok attitűdje miatt, vagy akár családi szocializációjának bizonyos jellemzői miatt is. De ha ezek a tényezők hátrányként jelentkeznek is – mint ahogy hátrányos helyzetbe hozták száz évvel ezelőtt a breton fiatalokat, vagy félszáz éve az olasz fiatalokat –, e hátrányok beleágyazódnak az alsóbb rétegek fiataljainak közös probléma-kötegébe. Franciaországban nincs – e pillanatban még, legalábbis – etnikai alapon létrejövő *underclass*, bár létezik a szociálisan diszkvalifikáló jegyeknek összefonódó együttese (rossz anyagi helyzet, a kulturális és szociális tőke hiánya, stigmatizált lakóhely, a többség részéről ellenérzéssel figyelt életmód stb.) –, amelyhez társulhat az etnikai származás. A francia külvárosok és az amerikai gettók közötti különbséghez lásd például L. Wacquant: „Banlieues françaises et ghettos noirs américains, de l’amalgame a la comparaison”. In: M. Wiewiorka: *Les Visages du racisme*, Paris, La Découverte, 1992. Ami a bevándorlók nemzetállami keretekbe való beilleszkedésének sajátlagos nehézségeit illeti, lásd D. Schnapper: *La France et l’intégration*, Paris, Gallimard, 1991.

18 E politikák generális áttekintéséhez lásd J. Donzelot-P. Estebe: *L'État animateur*, Paris, Éditions Esprit, 1994; a szociális beavatkozás klasszikus formáihoz képest új megközelítések következményeinek elemzéséhez lásd J. Ion: *Le Travail social a l'épreuve du terroir*, Toulouse, Privat, 1990.

19 Már csak azért is, mert a terepen nagyon gyakran egymással szorosan összefonódva működnek. Gyakran előfordul, hogy egy „lakónegyedi szociális fejlesztésre” (*Développement social des quartiers*) kijelölt körzetben megtaláljuk a „bűnmegelőzési közszégi tanácsot” (*Comité de prévention de la délinquance*) és a fiataloknak, valamint az iskoláknak a kiemelt oktatási körzetek programján belül zajló beillesztésének „helyi képviselőjét”.

20 B. Schwartz: *L'Insertion sociale et professionnelle des jeunes*, id. mű. A miniszterelnök egyébként a maga megbízólevelében olyan javaslatok tételére szólított fel, amelyek révén „a 16–18 éves fiatalok megszabadulhatnak a munkanélküliség fenyegetésétől, s nem okoz nekik gondot az alkalmaztatás bizonytalansága sem” – ami a kormány hasonlóan izmos optimizmusát jelzi.

21 Lásd M.-C. Jaillet: „L'insertion par l'économie”. In: *Évaluation de la politique de la ville*, 2. köt., Paris, Délégation ministérielle de la ville, 1993.

22 M. Aubrey-M. Praderie: *Entreprises et quartiers*, Paris, Ministère de la Ville, 1991.

23 Ezzel kapcsolatban lásd J. Donzelot-P. Estebe: *L'État animateur*, id. mű. Ugyanezen politikák illúziómentesebb értékeléséhez lásd Ch. Bachmann-N. Le Guennec: *Violences urbaines, 1945–1992*. Paris, Albin Michel, 1995.

24 E baljós diagnózist időnként árnyalni illenék. Hiszen azért a városokban is dolgoznak, megélnék az emberek, vannak kapcsolataik, szeretik egymást – amint erre J.-F. Laé és N. Murard a *L'Argent des pauvres*-ban rávilágít (Paris, Le Seuil, 1981). Másrészt pedig azért, mert a 19. századi filantrópok nézőpontját felidéző alapállásukból következően, a „szociális helyzet” megannyi megfigyelője nem igazán képes észrevenni az alsóbb rétegek szokásainak pozitív vonásait. Nem lehetetlen, hogy bizonyos városok és városnegyedek igazából a hajdani „munkáskülvárosok” posztmodern megfelelői – amit nyilván nem nagyon lehet felismerni, ha mindenáron a „proli külváros” idealizált képéhez próbáljuk hozzámérni őket (a kiskocsmákkal, a sanzonokkal, a helyi masamód-lányokkal... – amivel együtt jártak a nyomor, az erőszak és a dühkitörések sokkal kevésbé poétikus formái). Ezzel kapcsolatban lásd Daniel Behar úttörő gondolatait – „Le désenclavement, entre le social et le local, la Politique de la Ville a l'épreuve du territoire”. In: *Évaluation de la politique de la ville*, id. mű, 2. köt. Hasonlóképpen emlékeztetünk kell arra is, hogy amire egyesek „a város válságaként” hivatkoznak, az nem újdonság jelenség. Elég akár csak Victor Hugo írásaiba beleolvasnunk, vagy a „Belle Époque” sajtójába, hogy ráébredjünk: mindazon objektív mutatók, amelyek jogossá teszik egy ilyen „válság” felemlégetését (a szegény rétegek lakáshelyzetének meredek romlása, a túlnépesedés, a „veszélyes néposztályok” felbukkanása a városon belül stb.), legalább annyira fennforogtak – ha ugyan nem még hevenyebb formában –, mint ma. Ami a jelenségben új, az kétségkívül az arra való hajlam, hogy egy sokkal általánosabb társadalmi „válságot” erőnek erejével egy szűken lokalizált terepen belül próbáljanak meg értelmezni és megoldani.

25 M. Autes: *Travail social et pauvreté*, id. mű, 287. old. skk.

26 Még lokális szinten is megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogyan értékelendő a „felhasználók” részvétele ezekben az akciókban. Így például egy kutatás során kilenc lakónegyed-fejlesztésre pályázó város anyagát átanulmányozva azt tapasztalták, hogy mindössze egyetlen egy városban jutott jelentősebb szerephez egy lakossági egyesület – azt is szoros kapcsolatok fűzték a városházához. (Lásd M. Ragon: „Médiation et société civile: l'exemple de la politique de la ville”, in: *La Formation de l'assentiment dans les politiques publiques. Techniques, territoires et sociétés*, n°s 24-25, 1993.)

27 F. Levy: *Le Développement social des quartiers. Bilan et perspectives*, Paris, 1988. Lásd még J.-M. Delarue: *Banlieues en difficulté: la relégation*, Paris, Syros, 1991, főleg 40. old. skk., amely rámutat az érintett fiatalok helyzetében 1981 és 1991 között bekövetkezett „romlásra”. E terepek szociológiai elemzéséhez lásd F. Dubet-D. Lapeyronnie: *Les Quartiers d'exil*, Paris, Seuil, 1992.

28 Annak meglehetősen pesszimista leltárához, hogy mi minden történt (vagy inkább

nem történt) a helyi állampolgáriság ügyében, lásd C. Jacquier: „La citoyenneté urbaine dans les quartiers européens”, in: J. Roman: *Ville, exclusion, citoyenneté. Entretiens de la Ville*. 2. köt. Paris, Éditions Esprit, 1993.

29 1988. december 1-jei 88-1088 számú törvény a Minimális beilleszkedési jövedelemről. *Journal officiel*, 1988. december 3. A megfogalmazás eredetije az 1946-os Alkotmány Preambulumában található, de egészen eddig a pillanatig soha nem tettek semmit a hatályba léptetése érdekében.

30 Uo.

31 Kétségtelen tény, hogy az RMI-hez hozzájutók csoportja heterogén. Ez az új intézkedés „beemelte” a „negyedik világ”-típusú szegénység régi képviselőit, akikre korábban nem terjedt ki a szociális segítézés. Mindazonáltal azoknak a felbukkanása váltotta ki az RMI létrejöttéhez vezető mozgolódást, akiket 1984-től kezdve „új szegényeknek” volt szokás nevezni, vagyis a válság által destabilizált újfajta depriváltaké. (Lásd R. Castel–J.-F. Laé: „La diagonale du pauvre”. In: *Le RMI, une dette sociale*, id. mű.)

32 Az 1989. március 9-iki körrendelet a szakmai beilleszkedés hangsúlyozása mellett döntött: „Az RMI kedvezményezettjeinek többségénél a beillesztési eljárásnak a szakmai beilleszkedés rövidebb vagy hosszabb távon belül bekövetkező megvalósítását kell maga elé célként kitűznie. Csak ez biztosíthatja igazán az illetők autonómiáját és tartós társadalmi beilleszkedését. (Ministere de la Solidarité, de la Sécurité et de la Protection sociale, *Journal officiel*, 1989. március 11. 2-3. paragrafus.)

33 Lásd P. Valereyberghe: *RMI, le pari de l'insertion*, a *Commission nationale de l'évaluation du RMI* jelentése, Paris, La Documentation française, 1992, 2. köt. A CERC („Atouts et difficultés des allocataires du RMI”, *CERC*, no 2, 1992) és a CREDOC („Panel RMI-CREDOC, synthese des quatre vagues d'enquetes”, 1992 április) két nagy, országos felmérést végzett. Lásd még továbbá: *Le RMI a l'épreuve des faits*, Paris, Syros, 1991, amely beszámol arról, milyen evaluációs kutatásokat rendelt meg a *Mission recherche-expérimentation* bő tucatnyi megyében; S. Paugam: *La Société française et ses pauvres, l'expérience du RMI*, Paris, PUF, 1993; S. Wuhl: *Les Exclus face a l'emploi*, Paris, Syros, 1992.

34 Lásd S. Paugam: „Entre l'emploi et l'assistance. Réflexion sur l'insertion professionnelle des allocataires du RMI”, *Travail et emploi*, no 55, 1993. A maradék 70 százalék vagy munkanélküli (aki többnyire semmiféle támogatásban nem részesül), vagy inaktív.

35 Illő megjegyeznünk azt is, hogy – mint erre a CERC felmérése rávilágít – a munkát találó kedvezményezettek többségének ez nem az RMI szorosan vett mechanizmusai révén sikerül. Ők többnyire kialakítják a maguk szakmai stratégiáit, az RMI csak annyi könnyebbséget ad nekik, hogy „lélegzethez juthatnak”.

36 *Le RMI a l'épreuve des faits*, id. mű, 63. old.

37 Uo. Ami az RMI „szereződés-jellegének” átfogó értelmezését illeti, lásd R. Lafore: „Les trois défis du RMI”, *Actualité juridique*, 1989. október, 10. sz. (magyarul „Az RMI – hármas kihívás”, *Esély*, 1993. 3. sz.)

38 P. Valereyberghe: *RMI, le pari de l'insertion*, id. mű. I. köt. 332. old.

39 Lásd D. Demaziere: „La négociation de l'identité des chômeurs de longue durée”, *Revue française de sociologie*, 1992, 3. szám.

40 P. Berger–T. Luckmann: *La Construction sociale de la réalité*, francia ford. Paris, Méridiens-Klincksieck, 1989, 189. old.

41 Az „aszociális társadalmasodás” fogalmához lásd *La Gestion des risques*, id. mű, 4. fejezet. Olyan csoporthelyzetek elemzéséből kiindulva javasoltam, amelyekben a csoporttagok közötti kapcsolati kultúra önállósul, és maga „társadalomképző erővé” válik. Mint megjegyeztem, a létezés mód e regisztere bizonyos társadalmi helyzeteket is jellemezhet, amelyekben a szereplők abból következően, hogy nem képesek uralkodni a helyzet struktúrája fölött, a kapcsolatokkal való manipulálásra ítéltetnek. Az ilyen típusú helyzetek azóta megsokszorozódtak.

42 S. Wuhl: *Les Exclus face a l'emploi*, id. mű, 185. old.

43 E. Goffman: „Calmer le jobard: quelques aspects de l'adaptation a l'échec”. In: *Le Parler frais d'Erwing Goffman*, francia ford. Paris, Éditions de Minuit, 1989. Goffman

azt fejtegeti, hogy a társadalmi játszmákban mindig meg kell hagyni a vesztes számára a tisztességes visszavonulást biztosító utat. Ilyen feltételek mellett a vesztes nem veszíti el teljesen méltóságát, és megőrizhet magáról egy olyan önképet, amelyben nem diszkvalifikálódik teljesen, még akkor sem, ha mind ő, mind a partnerek elég pontosan tisztában vannak a helyzettel. Ha ez a lehetőség nem adatik meg, annak az embernek a reakciói, akinek az orrát még bele is verik kudarcának tényébe, előrejelezhetetlenné és ellenőrizhetetlenné válnak – hozzátéve: főleg akkor, ha nem volt tisztában azzal, hogy játszma folyik.

44 Szokás ezzel szemben inadaptációról, marginalitásról, bűnözésről s effélékről beszélni; a „tökéletes” integráció körül mindig is létezik (főleg a populáris rétegekben) a nonkonform viselkedéseknek egy elég széles holdudvara. De ezek a gyarlóságok, illegálisok mindaddig sosem kérdőjelezik meg a konformitás normájának érvényességét, amíg feltételezhető, hogy az egyed képes lenne a betagozódásra, ha az szándékában állana.

ROBERT CASTEL

A szociális kérdés alakváltozásai

című könyve hamarosan megjelenik

a Max Weber Alapítvány
a Wesley Zsuzsanna Alapítvány és
a Kávé Kiadó gondozásában

480 oldal / 980 Ft